

voorbereid door: Joke Visser en Marijke Bessels

Inleiding

Een viering over mystiek. Over het leven van Etty Hillesum. Haar dagboeken en alles wat over haar geschreven is, dat is nogal wat.

Enigszins beschroomd beginnen we deze viering, want hoe recht te doen aan zoveel? Wie was zij? Jos Snijders noemt haar niet perse een mystica, maar veel eerder vrouw die door bewuste en onmiddellijke passieve ervaring van Gods aanwezigheid komt tot een proces van loslaten en grenzeloos liefhebben

Een viering over het leven en werk van een jonge, begaafde Joodse vrouw, haar nagelaten werk, dagboek aantekeningen ten brieven tussen 1941 en mei 1943. Het jaar waarin zij en haar ouders en haar broer Mischa (broer Jaap kwam in Bergen Belsen terecht) in november 1943 in Auschwitz worden vermoord.

December vorig jaar las ik een artikel in Trouw van de hand van Marije van Beek met als titel: Het kwaad bestrijden kon ook anders". Etty wist al in 1942 dat men "uit was op de totale vernietiging van haar volk". Ze nam stelling tegen het fenomeen onderduiken, ze wilde het lot van haar volk delen. "Onderduikers vinden zichzelf daarvoor te goed" redeneerde ze. Ze kwam daar later overigens op terug.

Dat artikel was de directe aanleiding om een viering over haar leven in het jaarprogramma op te nemen. Jaren geleden las ik haar dagboeken en was ik geraakt door haar worsteling om te komen tot overgave aan de realiteit en haar verzet tegen haat. Haat tegenover de bezetter en het leed door die bezetter haar volk aangedaan. Haar worsteling met haar relatie met Julius Spier (de S. in haar dagboeken). Ook haar innige omgang met haar God.

Marijke en ik lazen stukken uit haar dagboeken uit de jaren 41 en 42 en enkele stukken uit haar dagboeken van 1943, deels ook uit kamp Westerbork.

Iets daarvan willen we in deze viering terugbrengen. Waarom? Misschien juist wel omdat ze niet wil haten. Omdat dat haar eigen "zijn" bevuilt. Hoe is het mogelijk dat iemand dat op kan brengen in die tijd, in die ongelooflijk van haat vervulde maatregelen van de bezetter tegen Joden, zigeuners, homoseksuelen.

Lezing naar Mattheus 6

Wees niet bezorgd voor uw leven: is het leven niet meer dan voedsel en het lichaam niet meer dan kleding? Trouwens, wie van u is in staat met al het tobben aan zijn levensweg een el toe te voegen? En wat maakt gij u zorgen over kleding? Kijk naar de leliën van het veld; als God het veldgewas - dat er vandaag staat en morgen al is vergaan - met zoveel schoonheid kleedt, hoeveel te meer dan u.

Lezing: Psalm 52 (uit: 150 psalmen vrij – Huub Oosterhuis)

Wees stil, mijn zieltje, wees bij God.
Zet je niet schrap, laat hem,
de Rots, hij komt
op zachte voeten, en luistert.

Ik ben een wankelende muur
die je gemakkelijk omduwt,
een mens die je zo vermoordt.

Wees bij God, mijn ziel,
bij hem is rust en bezinning.
De Rots, hij komt
met zachte handen, om te troosten.

Jachtig en ijl
is onze generatie -
pluizen die niets wegen,
waaien hoog op, zijn weg.

Wees stil, wees bij God.
Niet vergelden, niet oordelen
zal hij, hij komt luisteren
hij wil begrijpen.

Vriendschap.

Overweging

Etty begint haar dagboeken als volgt: "Vooruit dan maar! Dit wordt een pijnlijk en haast onoverkomelijk moment: het gemoed prijsgeven aan een onnozel stuk lijntjespapier. De gedachten, soms zo helder en klaar in het hoofd en de gevoelens zo diep maar opschrijven, dat wil nog niet". en later: "het leven bestaat uit verhaaltjes die door mij naverteld willen worden".

De bezoeken aan haar gevoelsleraar en therapeut Julius Spier zetten haar aan te gaan schrijven. Tastend en zoekend maar steeds bedrevener zet zij haar gevoelens en gedachten op papier .

Het trof Marijke en mij dat – vooral in de jaren 1941 tot aan de dood van S. - haar ziel als het ware heen en weer getrokken wordt door de erotische spanning die er tussen haar en S. is en het besef van de totale ellende die de mensen van het Joodse volk wordt aangedaan. De razzia's , de beperkingen, de vernederingen.....

In alles wat in de realiteit gebeurt worstelt ze als mens ook met de wens S. niet als minnaar maar als leraar te houden; hij heeft in Londen immers zijn verloofde Hertha Levie en hij wil haar trouw zijn. Je leest in haar dagboek haar gevecht en de reflectie daarop, ook haar grote, grote dankbaarheid als S. op zijn sterfbed de naam van Hertha als laatste fluistert.

S. hielp haar in haar innerlijke, geestelijke groei, hij hielp haar de chaos in zichzelf te kennen en haar grote hart de ruimte te geven. Wij kozen er in de viering niet voor hier diep op in te gaan, maar het ontroert. Ook omdat het dus mogelijk is in de vreselijkste omstandigheden ook deze menselijke liefdesrelatie ten diepste te beleven en er aan te groeien. Misschien staat dit ook helemaal niet los van haar keuzes en ook niet los van haar band met haar God.

Op aandringen van een vriend neemt Etty in juni 1942 een baantje aan bij de Joodse Raad. Met tegenzin : (een citaat: "*Zo'n aanstelling laat zich vergelijken met het zich verdringen om dat ene stukje drijfhout op een eindeloze oceaan na een schipbreuk . En dan maar redden wat er te redden valt en elkaar wegduwen en de verdrinkingsdood injagen.*") maar ze weet een plek te krijgen bij de Sociale afdeling. Zo kan ze veel ontredderde mensen helpen zonder een vinger voor de SD administratie-machine uit te steken.

Al snel was het haar en veel anderen duidelijk dat het niet ging om afvoeren van de Joden naar werkkampen. Het woord dat zij gebruikt is: ausrottung. De overgave die ze zoekt en soms beetheeft is ook een volledig onder ogen hebben van de bittere situatie van haar volk, van haar vrienden en familie, van haarzelf.

Vanuit haar positie bij de Joodse raad reist Etty regelmatig heen en weer tussen Westerbork en Amsterdam. Ze onderhoudt voor velen contacten met familie, ze troost en luistert ook als dit haar

fysiek en geestelijk soms teveel wordt, want wat moet je met baby's in een kamp, wat met heel jonge meisjes, met zwangere vrouwen en heel oude mensen.

In een van haar laatste brieven beschrijft ze hoe ze in de strafbarak een 9 maanden oude baby vindt. In de strafbarak, want zo stond het immers in de papieren. Op haar vraag wat een baby in godsnaam verkeerd kon doen geen antwoord: het stond in de papieren. Uiteindelijk worden ook haar broer Mischa en haar ouders naar Westerbork gestuurd.

Trouw citeert een klein gedicht van de Joodse verzetsman Ies Spetter, die samen met Etty in Westerbork enkele kinderen het kamp kon uitsmokkelen:

*Zoo willen zij ons hebben, gebeukt, geslagen.
De geest gebroken en het hart kapot.
Een bende zwervers zonder land of God,
te moe, te dof hun lot te dragen*

Maar ook is er dit: Citaat: *"Het hele kamp staat in het teken van de revue! Voor een scene in de revue zijn overalls nodig, echter, in het hele kamp zijn geen overalls meer voor de mensen in de buitendienst Dag en nacht wordt er genaaid, overalls met pofmouwtjes. De planken van de synagoge te Assen zijn verzaagd tot planken voor het ballet hier.. Ach Maria, Op de laatste transportnacht is de hele nacht doorgewerkt voor de revue. Een paljasachtige waanzin.*

Maar, mij gaat het goed. Ik werk iedere dag aan mijn russisch en lees mijn psalmpjes.

Haar gaat het goed. Hoe is dit mogelijk? In dit alles is Haar God voor haar een immanentie, een inwonende God. Ze voelt zich vaak getroost door een alomvattende nabijheid, soms erg verlaten en vereenzaamd als ze haar God niet dichtbij kan voelen door haar chaotisch en zoekend bestaan. Citaat uit 1941: *"Binnen in me zit een heel diepe put en daarin zit God. Soms kan ik er bij. Maar vaker liggen er stenen en gruis in die put, dan is God begraven en moet hij weer opgegraven worden. Ik (Etty) stel me voor dat er mensen zijn die bidden met hun ogen naar de hemel geheven. Er zijn ook mensen die het hoofd diep buigen en in de handen verbergen, ik denk dat die God binnen in zich zoeken"* Einde citaat

Een andere weg? Het kan ook anders

Etty is geen heilige, geen tot idool gemaakt mens. Ze heeft alleen wel de weg gevonden van diepe reflectie om niet te haten. Ze schrijft dat het niet te bevatten is wat Gods evenbeelden elkaar aandoen in deze losgeslagen tijden. Maar daarvoor sluit ze zich niet op in haar kamer. Ze ziet alles onder ogen en vindt plaats voor de schoonste dromen naast alles. De droom van compassie, compassie zelfs met de duitser, de naakte kleine mens in ons allemaal. Haar wens is en ik citeer: *"een zoekende behoedzame tocht. Mensen komen bij mij in diepe nood en dan wens ik de weg naar jou God in anderen vrij te maken. Jou opgraven God in de harten van anderen. Ze zien, zien als de mens die ze zijn en zij zien mij hopelijk als de mens die ik ben. Net zoals zij. Ik zoek woningen voor jou mijn God, ik heb de mensen zo verschrikkelijk lief omdat ik in ieder mens een stuk van jou liefheb God. Ik zoek jou overal in de mensen en ik vind vaak een stuk van jou"*.

Dat is de weg van compassie naar zichzelf en die ander. Wie dan ook, ook die Duitser, die niet per se een nazi is, maar een mens.

Ik vind dat zo groots, zonder nogmaals van haar die heilige te maken, dat zou ze zelf zo verwerpen vermoed ik.

Waar het me zo raakte in de losgeslagen tijd waarin wij leven is haar weigering te haten. Waar ik – in het nu, in mijn tijd - ook kijk is het krankzinnig. Synagogen worden belaagd, vluchtelingen als wisselgeld ingezet door Erdogan. Koerden in een vals spel beschoten en gebombardeerd in een missie die Vredesbron heet. Kan het cynischer.

Nu kan ik dit absoluut niet leggen naast de situatie van de Joden in WO II. Hier gaat het mij om het "niet haten" maar compassie leren en schoon kijken.

Het is zo gemakkelijk om in die haat en onmacht te schieten. Ik ben geen Etty, maar wat kan ik oefenen? Schoonheid zien en toelaten zoals Etty altijd kijkt naar de boom voor haar raam? Bidden misschien? Of liever gezegd: de ruimte in mezelf vrijmaken voor schone communicatie?

Maar wat is onze cirkel van invloed bij zoveel grote bekken (daar ga ik alweer) in de wereldpolitiek. Die is niet groot.

En is oefenen in het grote liefhebben niet ontzettend pretentiefus als ik zo uitspreek? En maakt het me niet "tandeloos"?

Ik ben dan toch ook weer terug bij die andere Jood: Martin Buber. Houd je ziel bijeen zegt hij in een van zijn hoofdstukken van "De weg van de mens". houd reflectie en handelen bij elkaar.

Ik volg op dit moment een aantal avonden over het werk en het leven van Diettrich Bonhoeffer. Verzet en Overgave is een van zijn bekendste werken. Geen Jood, maar een man uit de hogere burgerklasse in Duitsland. Zijn verzet kost hem zijn leven, in 1945 wordt hij in Auschwitz opgehangen vanwege zijn betrokkenheid bij een aanslag op het leven van Hitler. Wat was zijn betrokkenheid? Hij schreef een theologische onderbouwing van de aanslag! "Moraliteit" zegt hij, " is je antwoord op de vraag van die Ander tegenover je in jouw tijd, op dat bepaalde moment. Een antwoord dat toch komt vanuit je eigen diepere zelf.

Veel verder kom ik niet. Liefhebben en antwoord geven.